

Ženská kriminalita – hodnotové orientace a postoje k právu delikventních žen*

Martina Urbanová, Miloš Večeřa**

1. OBJEV PROBLÉMU ŽENSKÉ KRIMINALITY

V období 90. let 19. století až 60. let 20. století se zabývalo ženskou kriminalitou jen velmi málo kriminologů, sociologů a odborníků dalších vědních oborů a navzdory empiricky evidentním nesrovnalostem dominovali i v pohledu na ženskou kriminalitu v té době takoví klasikové kriminologie a sociologie, jako byli C. Lombroso, W. I. Thomas či O. Pollack.¹ Větší pozornost upoutala kriminalita žen až v průběhu sedmdesátých let 20. století, kdy docházelo k zásadním společenským přeměnám a ženy začaly páchat rovněž trestnou činnost typickou dosud pro muže. Objevuje se více fyzického násilí ze strany žen, dokonce i jejich organizovaná trestná činnost.

Někteří odborníci té doby viděli jasnou spojitost mezi nárůstem ženské kriminality a ženskou emancipací. V roce 1975 vyšly v tomto směru dvě významné práce – F. Adlerové „Sestry v zločinu: Vzestup nového ženského delikventa“² a R. L. Simonové „Žena a zločin“³ – které přišly s tvrzením, že ženská emancipace a zvýšené ekonomické možnosti pro ženy do-

volily ženám být stejně náchylné ke zločinu jako jsou muži. Jakmile ženy docílí podobných sociálních pozic jako muži, budou mít podobné vzory kriminality, a to zejména u zločinů páchaných ve spojitosti s výkonem povolání.

Tyto úvahy o nárůstu ženské kriminality však pozdější studie a výzkumy⁴ příliš nepotvrzují, naopak z nich vyplývají spíše tvrzení, že tradiční vzory ženského zločinu zůstaly relativně stabilní, a že složení vzorku odsouzených žen se za posledních několik desítek let příliš neměnilo. Zejména sjednocení policejních postupů a rozšíření nových analytických nástrojů, zvláště počítačů, pak umožnilo vést přesnější statistiky o pachatelích podle pohlaví a poskytlo tak nové empirické podklady.⁵ G. J. Forsyth a A. B. Foster (1992)⁶ v tomto směru uvádějí, že ve vztahu k mužské kriminalitě se nejvíce zvýšil ženský podíl na krádežích a je možné se domnívat, že konkrétně u tohoto trestného činu se srovnají proporce u obou pohlaví v roce 2015. Ostatní druhy trestných činů se pak podle jejich názoru na podobnou úroveň dostanou hrubým odhadem tak za 100 až 400 let. Nikdy se ale nedosáhne stejné úrovně u trestného činu vraždy.

* Text vychází z výzkumného projektu, který je realizován v rámci grantu č. 407/02/05333/A GA ČR „Právní postoje a hodnotové orientace delikventních žen“.

** PhDr. Martina Urbanová, Ph.D., Doc. JUDr. et. PhDr. Miloš Večeřa, CSc., Katedra právní teorie Právnické fakulty Masarykovy univerzity, Brno

¹ O. POLLACK: (The Criminality of Women. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1950) mluví velmi výstižně o maskovaném charakteru ženské kriminality a připouští, že ženy páchají spíše takové delikty, které je obtížné odhalit a vysvětlit.

² ADLER, F.: Sisters in Crime. The Rise of New Female Offender. New York: McGraw-Hill, 1975.

³ SIMON, R.: Woman and Crime. Toronto, London, Lexington: Mass. D. C. Heath, 1975.

⁴ Ke kritice Adlerové a Simonové přispěl již v 70. letech D. Steffensmeier, který studoval násilné zločiny spáchané mezi ženami v letech 1960 až 1970. Srov. Steffensmeier, D. J. Crime and the Contemporary Women. Social Forces 57/1978, s. 566–584.

⁵ Významným přínosem D. J. Steffensmeiera bylo upozornění na způsob interpretace změn v množství deliktů žen, kdy výchozí počet deliktů spáchaných ženami je malý, ale jeho navýšení v procentech pak je automaticky šokující.

⁶ FORSYTH, G. J., FOSTER, A. B.: Department of Sociology and Anthropology Univerzity of Southwestern Louisiana – internetové stránky. Key Words: female crime, sex and crime, causes of crime (25. 10. 2002).

Kriminalita je chování, které odporuje normám trestního zákona – nezávisle na tom, jestli toto chování bylo odhaleno nebo ne. Neexistují ale žádné výzkumy, které by v pravidelných intervalech postihovaly nejen oblast objasněné, ale i neobjasněné kriminality podle spáchaných deliktů a podle pohlaví. Výroky o tom, že skupina žen – pachatelek trestných činů – nadměrně vzrostla, se proto nutně opírá jen o data z oblasti objasněné kriminality a nedovoluje tedy dostatečné zobecnění, neboť odhalená kriminalita je jen určitou částí celkové kriminality. Ale ani analýza vývoje registrované kriminality nevede k jednoznačné podpoře teze o nadměrném růstu kriminality žen. Navíc, jak již bylo řečeno, neustále se vylepšuje evidence policejních kriminálních statistik a srovnání se staršími statistikami je proto často nemožné nebo nepřesné.

Ženská kriminalita vzbuzuje v posledních letech, i z důvodů výše uvedených, stále větší pozornost odborníků, kteří často poukazují na slabiny dosavadních teorií. Nejvíce pozornosti je věnováno vlivu prostředí na potenciální ženskou delikventku, a to zejména pokud jde o socializaci, které se jí dostává, a dále příležitosti k páčání trestné činnosti, jimž je vystavena. Ačkoliv neexistuje jednotný názor na důsledky těchto vlivů, lze konstatovat zřetelný posun k vyšší úrovni empirických studií. Více vědců shromažďuje informace o ženské kriminalitě ve snaze porozumět, kdo tyto ženy jsou a jakým způsobem žijí, a to s cílem vytvořit co nejpřesnější obraz ženy, která se dopouští kriminálního jednání. Dalším předmětem zkoumání je postup orgánů činných v trestním řízení vůči delikventním ženám, druhy trestů, které jsou jim ukládány, zacházení s ženami ve věznicích a v neposlední řadě i role žen v orgánech trestně právního systému. Přestože mnoho otázek zůstává stále ještě nezodpovězeno, nikdo již dnes nemůže tvrdit, že výzkum zločinu rovná se jen výzkum mužského zločinu a kriminologie, že je pouze bádáním o mužské kriminalitě.

2. K PARADIGMATU TEORIÍ ŽENSKÉ KRIMINALITY

Obecné kriminologické teorie zatím příliš nepracují s pohlavím jako proměnnou. Teorie stresu, kontroly, nálepkování atd. jsou často formulovány jen na mužských skupinách, což se ostatně u mladistvých pachatelů s ohledem na takřka minimální zastoupení dívek delikventek přímo nabízelo.

Při vysvětlování rozdílů kriminality mužů a žen nebo vysvětlení nárůstu registrované ženské kriminality jsou formulovány různé hypotézy, které pracují s rozdíly v socializaci, se sociálními rolemi, sociální kontrolou, příležitostmi nebo konkrétní společenskou situací. Koncepty založené dříve zejména na biologických

faktorech, spočívajících ve „slabosti“ žen, jsou nahrazovány koncepty sociální podřízenosti, vštěpované bezradnosti a vzdání se vlastních zájmů. Během sedmdesátých let tak bylo možné vidět jasný posun od biologických a psychologických vysvětlení ženské zločinnosti k pokusu porozumět ženskému kriminálnímu chování v širším kontextu sociální struktury. Na konci této dekády však nebylo dosaženo většího konsenzu ohledně příčin ženské kriminality, avšak studie této problematiky se postupně staly důležitou součástí obecného studia kriminality.

V dalším období se zdálo, že trend studia bude pokračovat v duchu sedmdesátých let. Zatímco jedni navazovali na Adlerovou a Simonovou, jiní vědci pokračovali v obecnějších tématech (J. Hagan, R. Simpson, J. Gillis)⁷ a zabývali se problematikou stratifikace zločinu v návaznosti na stratifikaci práce a pohlaví, přičemž docházeli k obecnějším poznatkům, že přítomnost moci a absence kontroly vytvářejí podmínky, za kterých se může objevit trestná činnost. Dcery jsou v tomto směru pod větší kontrolou rodičů než synové. Matka kontroluje dceru ve větší míře než otec a vlastně přenáší na dceru omezený přístup k veřejné sféře, který jí samotné byl odepřen. Tento samovolně se reprodukcující proces s sebou přináší více kontroly a méně moci, což vede k nižší zločinnosti dívek a žen.

Socializace do stereotypem pohlaví určené specifické role má přispívat k tomu, že si ženy vytvářejí méně agresivní a méně akční vzory chování. Existují poznatky o tom, že dívky podléhají silnější sociální kontrole, zvláště v rámci rodiny je na ně více dohlíženo, a že ve srovnání s chlapci mají méně prostoru ke společenským experimentům. S tím těsně souvisí domněnka o omezených příležitostech, které vycházejí z toho, že omezení sociálního prostoru na dům a rodinu výrazně redukuje příležitosti k páčání trestných činů, především pak těch, které jsou vázány na určitou profesi. Z toho vyplývá vysoký podíl deliktů v okruhu blízkých osob, především špatné zacházení s dětmi.

Rozlišování na základě pohlaví našlo mimoto uplatnění v rámci teorie odstrašení. Jde o otázku, nakolik hrozba sankce a s ní související strach z odhalení ovlivňují rozhodování k páčání trestných činů. Poukazuje se na to, že rozdíly v mužské a ženské kriminalitě mohou být závislé na rozdílném vnímání rizika odhalení a sankce. Empirické studie dokazují, že ženy vnímají intenzivněji riziko odhalení.

Žena tedy prochází specifickou socializací a učí se již od narození typickým způsobům chování, motivům a postojům. Požadavky očekávání a odměňování se řídí od počátku podle pohlaví a určují repertoár chování žen, jakož i formální a neformální kontrolní mechanismy vůči ženskému chování, zejména v reakci na deviantní chování. Dívky jsou intenzivněji kontrolovány, učí se typickým ženským dovednostem a mají mimo

⁷ HAGAN, J., SIMPSON, J., GILLIS, H. R.: Class in the Household. A Power-Control Theory of Gender and Delinquency. American Journal of Sociology 92/1987, s. 788–816.

jiné v raném věku větší kontakt s osobami ženského pohlaví.⁸

Charakteristické znaky ženské kriminality, jako jsou nízká četnost opakovaných trestných činů, mohou pak významně působit i při rozhodování o uložení podmíněného trestu. Trestné činy žen se také více vyznačují výjimečnými okolnostmi týkající se činu či osoby. To vše přispívá k tomu, že u žen se méně setkáváme s nepodmíněnými tresty odnětí svobody a s dlouhodobými tresty odnětí svobody.

Podle některých teorií je nízká míra kriminality žen způsobena rytířským chováním mužů pracujících v orgánech činných v trestním řízení a také lepší schopností žen klamat a maskovat svoje trestné činy. Je však obtížné uvěřit, že by trestné činy zabití, ozbrojeného přepadení či těžkého ublížení na zdraví, pokud by je páchaly ženy, byly v tak velké míře přehlíženy. Ve formalizovaném průběhu trestního stíhání by mělo být málo prostoru pro kavalírství.

Dokonce někteří autoři (např. R. L. Simonová, R. J. Landis)⁹ uvažují, že reakcí na narůstající ženská hnutí bylo snížení shovívavosti (galantnosti) systému kriminální justice ve vztahu k ženám, které páchají zločiny. Odůvodňují to tím, že „pokud je to, co chtějí, rovnoprávnost, mají ji mít!“ Přesto R. L. Simonová a R. J. Landis tvrdí, že pokud soudní systém poskytne nějaké výhody, dostane se jich zejména bílým ženám z vyšších tříd. Systém kriminální justice tak nejen snižuje svoji shovívavost, ale také trestá ženy za ženská hnutí. Záměrně se publikují a zvýrazňují případy ženských zločinů, které jsou příbuzné mužským, což vytváří dojem většího nárůstu ženské zločinnosti, než tomu ve skutečnosti je.

Je možné, že trestáme ženy a muže na bázi překračování toho, co vnímáme jako typické chování vzhledem k příslušnosti k danému pohlaví. Ženy tak mohou přitáhnout pozornost justičního systému pro maskulinní chování jako je násilí a agrese nebo jsou ženy uvězňovány, protože nevyhoví striktním pravidlům morálky a sociálním rolím, které jsou jim přiděleny.¹⁰

Klasickými pokusy o vysvětlení ženské kriminality na jedné straně a pozorováním rozdílností ženské a mužské kriminality na straně druhé se do-

chází k různým fyziologicky a morálně orientovaným úvahám, které se snaží především vyspecifikovat tzv. ženskost.¹¹ Tyto teorie ale většinou nejsou nijak korektně empiricky podloženy a často různí autoři docházejí k poněkud odlišným závěrům. Např. R. L. Simonová (1975) a F. Adlerová (1975) vidí krádež v obchodě jako typický delikt způsobený emancipací, zatímco D. J. Steffensmeier a M. J. Cobb (1981)¹² a S. Box a C. Hale (1984)¹³ zastávají názor opačný.

Také s konstrukcí emancipace je ve výše zmíněných výzkumech nakládáno různě. Zatímco F. Adlerová (1975) a R. Austin¹⁴ zkoumají emancipaci mimo jiné prostřednictvím indikátorů, kterými jim jsou například ženská hnutí, pojmají výzkumy, které provedli Box a Hale (1984) a Simonová (1975) stupeň emancipace skrze postavení ženy v rodině a zaměstnání. Také začátek vzestupu ženské emancipace je viděn různě. U Simonové a Austina je to konec 60. let, u Adlerové, Boxe a Hale pak je počátek situován podstatně dříve. Oproti jmenovaným autorům dochází Steffensmeier a Cobb k postřehu, že sice od roku 1960 je možné pozorovat sociálně strukturální změny v oblasti povolání a vzdělání, ale svět zkušeností žen se příliš nezměnil. Není tedy dostatečně zřejmé, zda za nárůst kriminality jsou v první řadě odpovědné emancipované ženy.

Ve své disertační práci „Emancipace, klíč k vysvětlení kriminality žen?“ zkoumá A. Theurerová (1996)¹⁵ vliv emancipace na kriminalitu a používá k pojetí emancipace koncept založený na teorii rolí. Ženy ve věku 25–60 let z jednoho malého německého města byly dotazovány, jestli se spíše vcítí do emancipovaného nebo tradičního obrazu ženy. Jako závisle proměnnou zkoumala Theurerová hospodářskou kriminalitu (daňový a pojišťovací podvod, krádež na pracovišti), násilnou kriminalitu (ublížení na zdraví, poškození věci, urážka) a krádež v obchodě.¹⁶ Výsledky Theurerové zjišťují souvislost mezi hospodářskou kriminalitou a vcítěním se do progresivního obrazu ženy. Celková kriminalita je u žen s pokrokovou představou ženy signifikantně vyšší než u žen s tradičním pojetím rolí. Naproti tomu neexistují silné korelace mezi násilnými delikty a vcítěnou představou emancipované ženy. V této studii byl tedy emancipační moment částečně

⁸ K tomu ALBRECHT, H. J.: Die sanfte Minderheit. Mädchen und Frauen als Straftäterinnen. *BewHi* 34, 1987, s. 341–359.

⁹ Srov. SIMON, R. J., LANDIS, J.: *The Crimes Women Commit, the Punishments They Receive*. Lexington: Lexington Books, 1991, s. 12.

¹⁰ Srov. *Acta Universitatis Carolinae. IURIDICA* 3–4. Právní postavení žen v české republice. Praha: Karolinum, 1997, s. 72–85.

¹¹ K tomu např. ALBRECHT, H. J.: Die sanfte Minderheit. Mädchen und Frauen als Straftäterinnen. *BewHi* 34, 1987, s. 354 an nebo MISCHAU, A. *Frauenforschung und feministische Ansätze in der Kriminologie*. Regensburg: Centaurus, 1997, s. 108 an.

¹² STEFFENSMEIER, D. J., COBB, M. J.: Sex Differences. In *Urban Arrest Patterns, 1934–79, Social Problems* 29, č. 1, 1981, s. 37–50.

¹³ BOX, S., HALE, C.: Liberation/Emancipation, Economic Marginalization or less Chivalry. In *Criminology* 22, č. 4, 1984, s. 473–497.

¹⁴ AUSTIN, R.: Woman's Liberation and Increases in Minor, Major and Occupation Offenses. In *Criminology* 20, 1982, s. 407–430.

¹⁵ THEURER, A.: *Emancipation – Der Schlüssel zur Erklärung der Frauen Kriminalität?* Disertační práce, Univerzita Regensburg, 1996.

¹⁶ Tamtéž s. 112.

potvrzen. Vzniká ovšem možnost, že nalezené souvislosti jsou pouze zdánlivé, tedy zakládají se na společných příčinách delikvence a stupně emancipace.¹⁷

Snad ještě nejlépe se dá ženská kriminalita vysvětlit již zmíněnou teorií rozdílné socializace dané rozdílnou mírou neformální sociální kontroly. U žen probíhá proces socializace obecně bezporuchověji a dívky a ženy se lépe přizpůsobují právním normám. Sociální učení se tak jeví jako úspěšná strategie v boji s kriminalitou.

Lze tedy v zásadě souhlasit s G. Kaiserem, podle kterého se dají rozdíly mezi ženskou a mužskou kriminalitou přesvědčivě vysvětlit teorií diferenční socializace a rozdílnou neformální kontrolou. Okrajové pak přistupují ještě ekonomické potřeby a emancipační motivy.¹⁸ Nelze však opomenout připomínku H. J. Albrechta, podle něhož se pod pojmem pohlaví skrývá více, než jen rozdílná výchova a rozdílné příležitosti, neboť dostatečně nevysvětlují jeho rozdílnost.¹⁹

3. SITUACE V OBLASTI ŽENSKÉ KRIMINALITY U NÁS

Kriminální statistiky potvrzují, že zastoupení žen mezi pachatelí trestných činů je v České republice i v posledních letech velmi nízké, a to mezi 8–11 procenty ze všech stíhaných, obžalovaných i odsouzených pachatelů. Ve srovnání s okolní cizinou patříme k zemím s nejnižším zastoupením žen mezi pachatelí trestných činů.

K určitému poklesu v počtu trestně stíhaných žen, který nastal v roce 1990, přispěla především dekriminace příživnictví. Avšak celkově určitý mírný nárůst počtu stíhaných a odsouzených signalizuje, že kriminalita žen bude mít spíše vzestupnou tendenci.²⁰ Vliv na nárůst podílu žen identifikovaných jako kriminálnice mají i změny v trestním zákonu zavádějící nové skutkové podstaty, zejména v oblastech spojených s drogami (trestná činnost pod vlivem drog, jejich přechovávání a distribuce apod.).

Počet delikventních žen a jejich podíl na celkové kriminalitě v České republice, i když je ve srovnání s muži relativně malý, tedy zaznamenává v posledním desetiletí mírně stoupající tendenci. Významným způsobem k tomu přispěla zřejmě i změna politických a společenských poměrů u nás po roce 1989, která se podílela i na obecném nárůstu kriminality. Proměňám struktury a příčin ženské kriminality a vysledování jejích vývojových tendencí se zatím u nás věnuje na rozdíl od zahraničí jen zcela okrajová pozornost.

Od kriminality mužů se kriminalita žen liší zejména tím, že v ní převažuje méně závažná majetková trestná činnost. Nejčastěji jsou ženy stíhány za tzv. krádeže prosté. Více než jednu pětinu všech stíhaných pachatelů tvoří ženy u trestných činů označovaných jako hospodářská kriminalita, kdy jsou ženy stíhány za trestné činy zpronevěry a podvodu.²¹ Konkrétně nejčastějšími trestnými činy jsou trestné činy krádeže, zpronevěry a podvodu, zanedbání povinné výživy, porušování domovní svobody, výtržnictví, podílnictví, ublížení na zdraví, útok na státní orgán a veřejného činitele.

K dalším znakům kriminality žen patří nižší výskyt recidivy. Jestliže k ní v některých případech dochází, pak se často nejedná o specializaci na jediný druh trestné činnosti. Ženy se také na rozdíl od mužů jen zřídka organizují do různých gangů a skupin a většinou se dopouštějí trestné činnosti jednotlivě. Ve srovnání s muži, kteří se snaží vystupovat aktivně, jsou ženy opatrnější, pasivnější, vystupují třeba jen jako pomocnice při trestné činnosti mužů.

Bohužel u nás stále převládá názor, že kriminalita žen je obecně nevýznamná a nepředstavuje tedy žádné ohrožení sociálního řádu. Zatímco v okolních zemích existují řady studií zabývající se touto problematikou, u nás se dá počet těchto prací spočítat na prstech obou rukou. Toto podceňování ženské kriminality představuje pro budoucnost určité nebezpečí, neboť nedoceny zůstávají škody u ženské kriminality citelnější – škody morální, a to zejména ve vědomí dětí a mládeže. Ženy se např. daleko častěji než muži dopouštějí trestného činu ohrožování mravní výchovy mládeže. I z těchto ohledů nelze problém ženské kriminality přehlížet.

4. VÝZKUMNÝ PROJEKT „PRÁVNÍ POSTOJE A HODNOTOVÉ ORIENTACE DELIKVENTNÍCH ŽEN“

V rámci grantu GA ČR je na katedře právní teorie Právnické fakulty MU v Brně realizován výzkumný projekt „Právní postoje a hodnotové orientace delikventních žen“, který se zaměřuje především na problematiku hodnot, postojů a vůbec právního vědomí delikventních žen. Má tak být příspěvkem k rozšíření poznatků o tak komplikovaném jevu jako je ženská kriminalita.

Výzkumný projekt byl hned na počátku postaven před koncepční problém, neboť kriminální statistiky ve vztahu k pohlaví zachycují pouze stav objasněné kri-

¹⁷ Pochybnosti o emancipační teorii vyjadřuje i německý sociolog D. Hermann. Srov. HERMANN, D., DITTMANN, J. Kriminalität durch Emanzipation? In Kämmerer, A., Speck, A. Geschlecht und Moral. Heidelberg, 1999, s. 70–86.

¹⁸ KAISER, G.: Kriminologie. Praha: C. H. Beck, 1994, s. 207.

¹⁹ ALBRECHT, H. J.: Die sanfte Minderheit. Mädchen und Frauen als Straftäterinnen. BewHi 34, 1987, s. 357.

²⁰ NOVOTNÝ O., ZAPLETAL J. a kolektiv: Kriminologie. Praha: EUROLEX BOHEMIA, 2001, s. 113.

²¹ Tamtéž, s. 114.

minality a empirická data u delikventních žen a závažnějších trestných činů jsou pro empirické sledování dostupnější pouze u odsouzených žen ve výkonu trestu. Z těchto důvodů se výzkum zaměřil z kategorie delikventních žen pouze na vězněné ženy, což ovšem nutně přestavuje určitou redukci tohoto sociálního jevu.

Projekt, založený jednak na dotazníkovém šetření, zčásti pak i na volných rozhovorech s odsouzenými ženami, má za úkol identifikovat základní sociální charakteristiky a body životní (respektive kriminální) kariéry delikventních žen a dále se zaměřit na rodinné a sociální zázemí před nástupem výkonu trestu odnětí svobody a po návratu z výkonu trestu.

Výzkum by měl postihnout základní hodnotové orientace a postoje k právu delikventních žen a jejich úroveň právního a mravního vědomí. U některých hodnotových a postojových charakteristik bude provedeno srovnání za celou českou populaci a některé výsledky budou srovnány i s výsledky zahraničních výzkumů. S časovým odstupem bude provedeno opakované dotazníkové šetření jako sonda k zachycení vývojové změny hodnotových orientací a postojů k právu v průběhu výkonu trestu odnětí svobody.

Výzkumný projekt bude ukončen v roce 2004, ale již dnes jsou k dispozici první výsledky dotazníkového šetření, které bylo realizováno ve všech ženských věznicích u nás (Pardubice, Světlá nad Sázavou, Opava a Praha – Řepy), a do kterého bylo zahrnuto 322 respondentek z celkového počtu 492 žen ve výkonu trestu k 30. 6. 2002.

Výzkumný projekt poskytne odpovědi nejen na základní otázky: Jaké jsou vězněné ženy, co je vedlo k trestnému činu, jak vidí své okolí apod., ale současně přispěje k diskusi o problematice ženské kriminality a o ženě jako pachateli trestné činnosti.

5. VÝCHOZÍ POHLED NA HODNOTOVÉ ORIENTACE A POSTOJE K PRÁVU DELIKVENTNÍCH ŽEN

Obsah činnosti člověka a jeho vztah k vnějšmu světu je determinován a regulován systémem zaměřenosti člověka, který bývá souhrnně označován jako motivační systém.²² Lze jej chápat jako systém podněcujících determinant a dynamismů, ve kterém motivy vystupují jako hnací, energetizující síly lidské činnosti nacházející se v individu. K těmto základním hnacím momentům vytvářejícím motivaci k jednání a určujícím směr tohoto jednání patří vedle potřeb a zájmů zejména **hodnoty a postoje**. Potřeby jako základní motivy jednání nemají vztah jen k biologickému

systému člověka, nýbrž obecněji k tomu, co jedinec potřebuje k efektivnímu a produktivnímu životu, zároveň jsou však průběžně v procesu motivace s hodnotami konfrontovány²³ a ohodnocovány, hodnoty představují určitý objekt potřeb. Hodnoty a hodnotové orientace mají blízko k cílům, představují oproti potřebám motivaci více socializovanou, kultivovanou, a proto také působící se silnějšími vazbami na společenské systémy,²⁴ a představují tak i určitý nástroj sociální kontroly. Podle C. Kluckhohna tak hodnota reguluje podnětové uspokojení v soulase s hierarchicky uspořádaným celkem cílů osobnosti a požadavky osobnosti a sociokulturního systému. Zejména proces enkulturační vytváří cíleně provázanost hodnotového světa (řádu) jednotlivce s řády širších pospolitostí a společností, hodnoty představují významnou součást osobní a sociální identity jednotlivce.²⁵

Hodnoty představují subjektivně oceněné potřeby,²⁶ vyjadřují to, co je žádoucí. Hodnoty jsou určitým standardem, jímž jsou věci, události či jednání poměřovány a schvalovány a podstatným způsobem tak hodnoty určují a vyjadřují významy přiřazované objektům, činnostem a možnostem lidského chování, ovlivňují nasměrování lidské aktivity. Z právně sociologického pohledu patří hodnoty k základním prvkům sociální struktury, kdy data o hodnotách (zejména v dlouhodobějších časových řadách) mohou sloužit i jako důležité prediktory chování různých sociálních skupin a substruktur.

V rámci hodnotového zaměření jedince lze rozlišit:

- hierarchizovaný žebříček hodnot, který si rovněž zachovává určitou stabilitu, reaguje však pružněji na aktuální změny hodnotových preferencí v důsledku nedostatečného uspokojování potřeb nebo posunu v subjektivním ocenění potřeb,
- dlouhodobější hodnotové orientace jako vyjádření základního hodnotového zakotvení jednotlivce, které vykazuje značnou setrvačnost a spočívá v krystalizaci hodnot kolem jedné nebo několika ústředních hodnot.

5.1. ZÁKLADNÍ HODNOTOVÉ ŽEBŘÍČKY

Při sestavování hierarchizovaného hodnotového žebříčku pro účely výzkumného projektu byly voleny hodnotové položky, které se ukázaly jako podstatné v již provedených reprezentativních výzkumech české společnosti, kdy respondent u jednotlivých předkládaných hodnot volí jejich důležitost na škále a určuje tak jejich místo na pomyslném hodnotovém žebříčku. Zvo-

²² Viz k tomu SMÉKAL, V.: Psychologie osobnosti. Brno: BARRISTER a PRINCIPAL, 2002, s. 232 an.

²³ Tamtéž s. 235, viz logogram struktury motivace.

²⁴ SAK, P.: Proměny české mládeže. Praha: Petrklíč, 2000, s. 65.

²⁵ Viz k tomu LADISLAV RABUŠIC v úvodu ke sborníku České hodnoty 1991–1999. Brno: MU, 2001, s. 12 an.

²⁶ GERLOCH, A.: Teorie práva. Dobrá Voda: A. Čeněk, 2001, s. 248.

lení metodiky navazující na již provedené reprezentativní výzkumy umožňuje komparaci hodnotových žebříčků delikventních žen ve výkonu trestu s ostatní českou populací.

Z výzkumů prováděných v České republice byl za

základ výběru jednotlivých hodnotových položek s použitím devítibodové hodnotící škály od 1 (nejmenší důležitost) do 9 (největší důležitost) použit reprezentativní výzkum prováděný agenturou MEDIAN.²⁷

	delikventní ženy			česká populace		
	pořadí	průměr	odchylka	pořadí	průměr	odchylka
Být zdravý	1	8,50	1,7	1	8,7	0,8
Žít v dobré rodině	2	8,31	1,9	4	8,1	1,5
Žít ve svobodné zemi	3	8,30	1,8	7	7,6	1,8
Život v míru bez válek	4	8,20	2,1	2	8,3	1,3
Mít děti	5	8,11	2,1	8	7,6	2,1
Mít dobré bydlení	6	8,10	1,9	5	8,0	1,4
Mít své soukromí	7	8,00	2,1	12	7,2	1,8
Prožít klidný život	8	7,90	2,2	10	7,4	1,8
Mít dobré přátele	9	7,80	2,1	6	7,6	1,6
Být osobně šťastný	10	7,75	2,3	3	8,2	1,3
Být užitečný pro druhé	11	7,74	2,1	13	7,1	1,7
Být moudrý a uvážlivý	12	7,60	2,1	11	7,4	1,7
Být úspěšný v práci, škole	13	7,50	2,3	17	6,9	2,1
Vytvořit něco, co zůstane	14	7,30	2,4	15	7,0	1,9
Mít bohatý duševní život	15	7,14	2,4	18	6,6	2,0
Mít dost času pro sebe	16	7,13	2,2	22	6,3	2,0
Láska, sexuální vyžití	17	7,13	2,4	14	7,0	2,2
Dožít se vysokého věku	18	7,00	2,5	16	7,0	1,9
Být oblíbený ve společnosti	19	6,74	2,5	20	6,5	1,9
Mít dostatek peněz	20	6,68	2,5	9	7,4	1,6
Mít co nejlepší vzdělání	21	6,40	2,7	19	6,6	2,0
Být atraktivní, přitažlivý	22	6,30	2,6	23	5,8	2,2
Být váženým, mít postavení	23	5,80	2,7	21	6,3	2,0
Věnovat se kultuře, umění	24	5,70	2,6	26	4,6	2,2
Jezdit na pěknou dovolenou	25	5,50	2,9	24	5,5	2,3
Mít jistotu v Bohu	26	4,70	3,3	27	3,8	2,8
Mít auto	27	3,50	2,7	25	5,1	2,8

Tab. 1 Žebříček hodnot u delikventních žen a české populace

V tabulce č. 1 jsou porovnány hodnotové žebříčky delikventních žen ve výkonu trestu s ostatní českou populací. V prvním sloupci je vždy uvedeno dosažené pořadí hodnotové položky. Ve druhém sloupci průměr zvoleného hodnocení na devítistupňové škále, který vlastně určuje pořadí hodnot (hodnotový žebříček). Ve třetím sloupci je pak uvedena směrodatná odchylka jako rozptyl hodnocení, tedy čím vyšší je hodnota této odchylky, tím větší byly rozdíly v hodnocení respondentů u uvedené hodnoty, tedy menší shoda v hodnocení.

Celkově můžeme k těmto empirickým datům říci, že hodnotový žebříček delikventních žen nevykazuje oproti české populaci zásadnější difference. Na prvním místě se tradičně umístila hodnota zdraví (8,5). Pak

následují hodnoty klidného života a pohody (rodina, svoboda, mír, děti, dobré bydlení, přátelé, pracovní úspěšnost) s hodnocením kolem průměru hodnocení 8 (od 8,3 po 7,5). Navazují hodnoty zaměřené do budoucnosti a na duševní život (vytvořit něco trvalejšího, duševní život, čas pro sebe, láska) ohodnocené od 7,3 do 7 bodů. Dále pokračují hodnoty statusové (být oblíben, mít peníze, vzdělání, postavení) s ohodnocením 6,7–5,8. V závěru žebříčku jsou duchovní hodnoty (kultura, umění, víra v Boha) s 5,7 a 4,7 bodu a na posledních místech je pěkná dovolená a auto (5,5 a 3,5).

Při srovnání s českou populací je třeba vzít v úvahu odlišnost vzorku vzhledem k pohlaví (respondenty byly pouze ženy) a věku (méně jsou zastoupeny vyšší věkové kategorie a důchodový věk prakticky chy-

²⁷ Bližší údaje o metodice výzkumu agentury Median viz TUČEK, M. a kol.: Češi na prahu nového tisíciletí. Praha: SLON, 2000, s. 7 an.

bí). Vezmeme-li pak navíc v úvahu u celostátního šetření agentury MEDIAN zjištěné korelace s věkem a pohlavím,²⁸ můžeme konstatovat, že oproti české populaci se výše v žebříčku u delikventních žen umístily hodnoty: svobody, soukromí, prožít klidný život, mít dobré přátele, být úspěšný v práci, vytvořit něco trvalého, bohatý duševní život, dost času pro sebe, oblíbenost ve společnosti, věnovat se kultuře a umění a víra v Boha. Níže se pak umístily hodnoty: být osobně šťastná, mít dostatek peněz a být váženým člověkem. Některé tyto posuny lze vysvětlit rovněž specifickou sociální situací pobytu ve výkonu trestu, která znesnadňuje nebo znesnadňuje uspokojení některých potřeb, kterým se tím dostává vyššího ohodnocení.

5.2. ZÁKLADNÍ HODNOTOVÉ ORIENTACE

Při zvažování základních dimenzí hodnotových orientací se z řady již vytvořených a empiricky realizovaných koncepcí ukázal pro výzkumný projekt jako nevhodnější model, který zpracoval Institut pro kriminologii Právnické fakulty Univerzity v Heidelbergu.²⁹ Jeho kladem je postižení všech základních hodnotových orientací jednotlivce a dále fakt, že byl uplatněn na empirickém vzorku obdobného charakteru respondentek. Akceptace základní struktury tohoto modelu zároveň umožní v závěru projektu komparaci dosažených výsledků.

V návaznosti na heidelbergský model byly ve výzkumu zvoleny tyto základní hodnotové orientace:

1. Moderní materialistické hodnoty:
 - a) egoistická orientace (zaměření na hromadění

ní věcí, majetku a moci, hon za úspěchem, bezohlednost)

- b) hedonistická orientace (užívat si života, zaměření na dnešek)

2. Moderní idealistické hodnoty:

- a) integrativní orientace (zaměření na rodinu, přátele a mezilidské vztahy)
- b) sociální altruismus (pomoc potřebným, práce pro jiné a pro společnost)
- c) globální hodnoty (ohled na životní prostředí, zdravý životní styl)
- d) liberální hodnoty (odpovědnost za sebe, pracovitost, demokratičnost)

3. Tradiční hodnoty:

- a) smysl pro řád (respektování práva a sociálního pořádku)
- b) konzervativismus (tradice a stabilita)
- c) náboženská orientace (uznání náboženských hodnot a norem, víra v Boha).

K uvedeným hodnotovým orientacím byla formulována tvrzení, k nimž se respondent vyjadřoval na škále důležitosti od 1 (zcela důležité) po 7 (zcela nedůležité).

Umístění základních hodnotových orientací na škále důležitosti postupně od nejvíce akceptovaných tvrzení až po nejméně důležitá je uvedeno v tabulce č. 2. V tabulce je uveden i medián (prostřední hodnota) a modus (nejčastější hodnota).

Hodnotové orientace	průměr	medián	modus
1. Globální hodnoty	1,78	1,6	1,0
2. Sociální altruismus	1,79	1,5	1,0
3. Integrativní orientace	1,95	1,7	1,0
4. Smysl pro řád	2,30	2,2	1,6
5. Konzervativismus	2,82	2,7	2,5
6. Náboženská orientace	2,98	2,7	1,0
7. Hedonistická orientace	3,01	2,8	2,2
8. Liberální hodnoty	3,16	3,2	3,4
9. Egoistická orientace	3,82	3,8	4,2

Tab. 2 Základní hodnotové orientace podle dosažených průměrných hodnot

Celkově lze konstatovat, že u delikventních žen převládají na čelních místech hodnotové orientace zaměřené ve směru sociální integrace (globální hodnoty, sociální altruismus a integrativní orientace), tedy moderní idealistické hodnoty, ale bez liberálních hodnot, ná-

sledují tradiční hodnoty (smysl pro řád, konzervativismus a náboženská orientace). Na posledních místech pak jsou moderní materialistické hodnoty (hedonistická a egoistická orientace) spolu s liberálními hodnotami. Respondentky tedy preferují sociálně integrační

²⁸ Tamtéž, s. 171–173.

²⁹ HERMANN, D., DÖLLING, D.: Kriminalprävention und Wertorientierungen in komplexen Gesellschaften. Mainz: Weisser Ring Verlags, 2001, s. 28 an.

orientace a spíše odmítají individualistické orientace, i když, jak je zřejmé z bodového ocenění, spíše v podobě proklamativní než důrazného prohlášení.

5.3. ZASTÁVANÉ PRÁVNÍ POSTOJE

Vztah k právu a dodržování práva jsou významnou měrou spoluurčovány rovněž zastávanými postoji k právu, které představují dlouhodobou predispozici určitým, zkušeností ověřeným způsobem preferovat, zvýhodnit nebo vybrat některá kritéria při rozhodování ve vztahu k právem požadovanému jednání. Ve svém důsledku tak zastávané právní postoje představují dlouhodobou tendenci (sklon) reagovat určitým relativně ustáleným způsobem na právní podněty, zejména na požadavky právní normy a vytvořenou právní situaci. Vztah hodnot a postojů je třeba chápat v jejich vzájemné spjatosti. Hodnotu ale představuje především subjekto-objektový hodnotový vztah vyjadřující význam a smysl hodnoceného objektu, postoj je naproti tomu spojován zejména s motivací subjektu k jednání a navázán více i na zájmy a potřeby. Postoj tak v sobě zahrnuje vedle složky kognitivní i složku afektivní a snahově akční. Oproti hodnotovým soudům, které mohou být často situační a aktuálně reagovat na získanou zkušenost a míru uspokojování potřeb, jsou postoje (postoje obecně a k právu zvláště) z hlediska času relativně stabilní, hlouběji osobnostně zakotvené a navázané na základní hodnotové orientace jedince.

Pro empirickou analýzu právních postojů bylo ve výzkumném projektu užito 16 dílčích podotázek vztahujících se k jednotlivým postojům k právu z devíti-

stupňové postojové škály od postojů pozitivních (postoje 1–4) po postoje negativní (postoje 6–9), kdy pátý postoj představuje nevyhraněný předěl. Intenzita jednotlivých stupňů právních postojů byla zjišťována projekční otázkou na škále od 1 (lidé se zcela ztotožňují s tímto názorem) do 7 (lidé zcela odmítají tento názor).

Škála postojů k právu byla navržena takto:³⁰

1. právní étos (právo je vnitřně akceptovaná norma a hodnota),
2. legalismus (formální uznání práva jako garanta pořádku a stability),
3. právní konformismus (konformistické postoje s ohledem na právně loajální sociální okolí),
4. právní pragmatismus (právo je nástrojem k dosažení osobních cílů legálními postupy),
5. oportunistus (balancuje na rozhraní akceptace práva ve snaze maximalizovat osobní prospěch),
6. deliktní utilitarismus (k dosažení akceptovaných právem chráněných hodnot volí prostředky na pomezí, příp. za hranicí práva),
7. právní nonkonformismus (snaha distancovat se od norem akceptovaných většinou),
8. právní deviace (neakceptuje právem chráněné cíle a právem stanovené prostředky k jejich dosahování),
9. právní anarchismus (apriorní odmítání práva, které omezuje svobodu jednání).

Z empirického šetření vyplynula struktura postojů k právu uvedená v následující tabulce č. 3.

Postoje k právu	průměr	směr. odchylka
1. Legalismus	2,5	1,2
2. Právní nonkonformismus	2,7	2,0
3. Deliktní utilitarismus	3,0	1,5
4. Právní konformismus	3,0	1,9
5. Právní étos	3,0	1,7
6. Právní pragmatismus	3,3	1,7
7. Oportunistus	3,4	1,7
8. Právní deviace	3,4	2,2
9. Právní anarchismus	4,0	1,7

Tab. 3 Právní postoje podle dosažených průměrných hodnot

Z tabulky je zřejmé, že rozložení postojů k právu není příliš vyhraněné. V míře ztotožnění se s jednotlivými postoji jsou relativně malé rozdíly a také hodnoty směrdatné odchylky ukazují, že rozptyl uvnitř jednotlivých postojů je relativně malý.

Faktorová analýza, která se pokusila identifikovat mezi dílčími tvrzeními, z nichž byly pak skládány jednotlivé právní postoje, těsnější vzájemné vazby, ukazuje, že lze vyspecifikovat celkem pět konzistentních faktorů, které mají určitou vypovídací schopnost:

³⁰ K charakteristice jednotlivých postojů uvedené postojové škály viz VEČEŘA, M., URBANOVÁ, M.: Základy sociologie práva. Brno: MU, 1996, s. 139 an.

Faktory právních postojů	průměr	směr. odchylka
1. Faktor „právního anarchismu a jeho obhajoba“	2,9	1,4
2. Faktor „právní konformismus a jeho obhajoba“	2,9	1,2
3. Faktor „právního utilitarismu“	3,5	1,6
4. Faktor „odmítnutí práva“	4,1	1,8
5. Faktor „ostatní“	2,6	1,0

Tab. 4 Faktory právních postojů jako sumační indexy

Z provedené faktorové analýzy vyplývá, že fakticky vymizel faktor odpovídající čistě legalistickému postoji, legalismus se mění spíše v konformní postoj s příděchem právního purismu (norma musí být naplněna, i když je nespravedlivá) a jemu blízko je faktor právního anarchismu, který tvrdí přesný opak. Následuje faktor právního utilitarismu a faktor odmítnutí práva. Podstatné je, že žádný z vyspecifikovaných postojů k právu není postojem výslovně odmítaným, neboť průměr za jednotlivé faktory nepřekročil nikde hodnotu 5. Také hodnoty směrodatné odchylky ukazují, že názorový rozptyl uvnitř jednotlivých faktorů je relativně malý.

6. ZÁVĚR

Uváděná studie a empirické výsledky vycházejí z realizace první etapy předmětného výzkumného projektu. Představují výchozí teoretická a metodologická východiska projektu a první výchozí empirická data. Z těchto dat lze učinit první závěry nejen o struk-

tuře žen odsouzených k výkonu trestu, jimi spáchaných trestných činech, sociálním zázemí těchto žen, jejich kriminální kariéře apod., ale zejména charakterizovat jejich právní vědomí, jehož složky jsou vyjádřeny ve výše uvedených tabulkách č. 1–4. V tomto směru hodnotové žebříčky uvězněných žen naznačují posuny a aktualizace u některých hodnot zejména v důsledku deprivace v souvislosti s uspokojováním některých potřeb. Více naznačují dlouhodobé hodnotové orientace delikventních žen, vyjadřující preferenci sociálně integračního hodnotového zakotvení a teprve potom orientace na tradiční hodnoty a posléze na hodnoty materialistické a liberální. Z hlediska páchané kriminální činnosti pak nejširší vypovídací schopnost mají zastávané postoje k právu, které naznačují tendence spíše k negativním nebo ambivalentním právním postojům, jak ukázala zejména provedená faktorová analýza. V další realizační fázi projektu budou empirická data zpřesňována opakováním výzkumného šetření u části výzkumného vzorku a uplatněním dalších výzkumných technik sběru dat.